

УДК 504.064.3:639.1.02 (477.82)

ТЕРЕЩУК О.С.

МИСЛИВСЬКА ФАУНА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇЇ МОНІТОРИНГ

Екологічна ситуація, що особливо загострилася в Україні після Чорнобильських подій, вимагає комплексних досліджень існуючого стану природного середовища, оцінки масштабів його змін та прогнозування розвитку з врахуванням інтенсивності антропогенного впливу. Навколишнє середовище зазнало масштабних незворотних змін під впливом процесів, які зумовили деградацію геоекосистем в цілому і їхніх компонентів зокрема. Така ситуація вимагає постановки моніторингових досліджень довкілля і процесів, що відбуваються в ньому. Отримувана інформація дозволить контролювати стан, передбачати зміни, оцінювати вплив різних чинників на швидкість і напрямок перебігу несприятливих процесів, обґрунтовувати систему природоохоронних і процесорегулювальних заходів.

Оскільки важливими складовими геосистем будь-якого рангу, індикаторами їхнього екологічного стану виступають живі організми, то моніторинг видового складу

тваринного світу, їхньої чисельності, процесів життєдіяльності, здоров'я, якості мисливської продукції, впливу на інші компоненти довкілля є надзвичайно актуальним завданням. Це стосується насамперед мисливської фауни. Сучасний її стан великою мірою залежить від господарської діяльності людини. В останні десятиліття сільське, лісове, мисливське господарство зазнало значних змін і перетворень, які істотно вплинули на поширення, склад і стан сучасної мисливської фауни. Проблеми збереження біологічного різноманіття регіону, регулювання чисельності та щільності ряду видів тварин, їхнього розподілу у популяціях, стану окремих видів і популяцій тварин, що знаходяться під загрозою зникнення зумовлюють необхідність глибокого вивчення цих питань і якнайшвидшого розв'язання.

Для збереження фауни та оптимізації мисливських угідь необхідно реалізувати комплекс заходів з охорони, раціонального використання та збереження мисливської фауни. В їх основі повинна лежати інформація про чисельність цих тварин, їхній видовий склад, розмноження в умовах конкретної території та біотопічні розміщення, яку отримують у процесі фауністичного моніторингу. Тому в даній роботі ми розглядаємо особливості проведення моніторингу динамічного і, важливого природного компонента геосистем - мисливської фауни. Інформація про неї відіграє роль індикатора стану навколишнього середовища і необхідна для прогнозування різних природних процесів і змін стану фауністичного різноманіття.

Моніторинг мисливської фауни є складовою частиною державного моніторингу навколишнього природного середовища і здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №785 від 23 вересня 1993р. „Положення про державний моніторинг навколишнього природного середовища” і Постанови уряду №391 від 30 березня 1998р. „Положення про державну систему моніторингу довкілля”. Цими документами визначена суть моніторингу мисливської фауни, рівні, галузева структура та відповідальні за його реалізацію органи й організації на загальнодержавному і регіональному рівнях. Тому згідно з чинним законодавством і діючими інфраструктурами, функції моніторингу за станом фауни в лісах покладено на Міністерство лісового господарства України (лісогосподарські та мисливські організації); функції контролю має здійснювати сектор охорони тваринного світу у складі відділу контролю біологічних ресурсів і заповідних територій при Державному управлінні екології та природних ресурсів в областях [5].

Необхідно відмітити, що хоч сьогодні ведеться чимало зоогеографічних досліджень та існують відповідні державні програми, загальноприйнятої методики вивчення параметрів стану і життєдіяльності популяцій фауни немає. Відсутня також загальнодержавна програма моніторингу фауни лісів, луків, боліт, водойм і річок, яка б враховувала природні та економічні відміни регіонів.

Суть моніторингу мисливської фауни полягає у системному спостереженні за станом популяцій, яке дає можливість аналізувати та прогнозувати не лише динаміку їхньої чисельності, але й оцінювати загальний стан і функціонування зооценозів, а також забезпечувати охорону та раціональне використання фауністичного потенціалу, керувати його розвитком. Дані про загальну біоекологічну ситуацію в регіоні, наявність біологічного різноманіття, кількість особливо цінних у мисливському відношенні та рідкісних червонокнижних представників тваринного світу є важливими для розвитку туризму та полювання, мають суттєве економічне значення. Саме проведення моніторингу цього природного компонента геосистем дає можливість на належному рівні поновлювати базу даних про стан природоохоронних об'єктів та навколишнього середовища, використовувати цю інформацію для уточнення чи створення

природоохоронного законодавства, а також для удосконалення природоохоронної мережі. Через те, що тваринний світ належить до природних ресурсів загальнодержавного значення, необхідно чітко дотримуватися науково обґрунтованої концепції, що популяція дичини більше регулюється кормовою базою, якістю доступних кормів і погодою, ніж полюванням. На цій концепції вже давно базують охорону фауни у всьому світі і ніхто немає ілюзій щодо доцільності іншого підходу до користування тваринним світом [1].

Слід зазначити, що стан мисливської фауни західних областей України досі залишається недостатньо вивченим. Це повною мірою стосується і Волині. У літературі зустрічаються фрагментарні дані про фауну мисливських звірів Волині. Відомості про фауну ссавців досліджуваного нами району можна знайти вже у стародавніх руських та Галицько-Волинських літописах, де є повідомлення про полювання на турів, кабанів, оленів, зубрів, рисей, лисиць та інших звірів [6]. Проте першими дослідниками можна вважати польських вчених – М.Кромера (1555), Г.Рачинського (1721), Г.Пуша (1837), які хоч і не спеціально, але вивчали фауну, висвітлювали загальнофауністичні проблеми та займалися вивченням природи краю взагалі. У першій половині XIX ст. фауну мисливських тварин вивчали А.Анджейовський та Е.Ейхвальд. Останній опублікував ряд робіт, найбільш відома з яких є „Naturhistorische Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien”. Досліджували фауну також О.Завадський (1840) та А.Нордман (1840). В 1913-1915рр. ряд праць, що стосуються вивчення господарського значення звірів Волині, публікує А.В.Ксенжопольський, зокрема „Результаты научной поездки по Волини в 1912 году ”. Опубліковані праці мали описово-обліковий характер і в недостатній мірі торкалися питань систематики, поширення, екологічних особливостей того чи іншого виду звірів, біоценотичних взаємозв'язків та господарського значення окремих видів. Цілком невисвітленим було питання чисельності ссавців. Таким чином, ці праці носили однобічний характер, їхні автори обмежувалися поданням списків видів тварин, які зустрічалися на обстеженій території. Слід відмітити також те, що у 1932р. князі Радзивілли у Цуманській пущі влаштували санітарний відстріл тварин. Фотокартки цієї події збереглися у фондах Волинського краєзнавчого музею [7].

Починаючи з 1946 і до 1949рр. мисливсько-промислові звірі вивчалися І.Т.Сокуром (Інститут зоології АН УРСР). З 1948р. вивченням фауни західних областей почав займатися К.А.Татаринів, який опублікував „Звірі західних областей України”(1956). Слід відмітити, що за часи радянської влади вчені пішли значно далі і вже почали звертати увагу на еколого-географічну характеристику видів і груп ссавців, що зустрічаються у певних ландшафтах. Це дозволило правильно оцінити участь цих тварин у формуванні біоценозів і визначити їх господарське значення [7]. Проте в останні десятиріччя серед тварин найбільш детально досліджуються птахи. Їх вивченням займаються такі вчені як Горбань І.М., Химин М.В., які видали „Каталог орнітофауни західних областей України”, а також ряд інших праць. На відміну від теріологічних досліджень, орнітологічні відрізняються більш комплексним підходом до вивчення орнітоценозів, зв'язків різних видів птахів з біотопами, різними елементами екосистем, цілими природними комплексами. Вони орієнтовані на пошуки закономірностей біотопічного розподілу фауни [1].

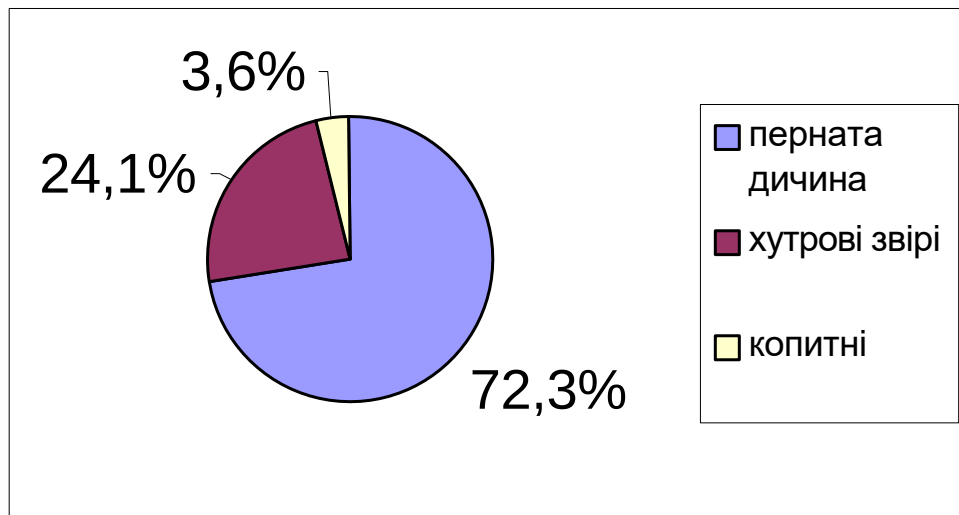
Проте слід зазначити, що вивчення стану мисливської фауни, так само як і дослідження функціонування мисливського господарства, неможливе без обліку об'єктів, на яких воно базується. Тому облік диких звірів є складовою діяльністю всіх мисливських господарств, надійною передумовою раціонального використання й охорони тварин. Він передбачає щорічне уточнення кількості тварин в угіддях і визначення на підставі цього

допустимих норм їх виловлення без шкоди для відтворювального процесу. Перший зареєстрований державний облік диких тварин у мисливських угіддях Волинської області відбувся в 1965 році. Він ведеться до цих пір. Цей облік планується і здійснюється згідно з річними планами роботи лісгоспів і товариств мисливців та проводиться мисливцями, егерями, працівниками лісової охорони, які добре знають мисливських тварин.

Чисельність тварин визначається за допомогою різних методів, зокрема, звичайного та подвійного картування слідів на постійних маршрутах, маршрутного обліку, прогону, опитування, картування гнізд, нір тощо [6]. Докладніше розглянемо риси мисливської фауни Волинської області та її моніторинг. Природний фонд Волині має велику кількість екологічних ніш для існування різноманітних видів тварин, в тому числі і цінних видів мисливської фауни.

На даний час досліджувана територія представлена широким різноманіттям фауни лісів. З аналізу співвідношення між основними фондами мисливських тварин приходимо до висновку, що найбільший відсоток (72,3%) припадає на пернату дичину, а найменший - 3,6% - на парнокопитні (рис.1). Проте саме останні є найбільш цінними, а тому й основними мисливськими видами тварин. Найчисельнішим об'єктом мисливства на Волині серед парнокопитних є козуля, яка поширена практично на всій території. Її загальна чисельність, за даними таксації 2003р., становила 6852 особи, а це 68,4% від усіх парнокопитних на Волині. Кабан теж поширений повсюдно, його чисельність, на відміну від усіх інших видів копитних, знижується в роки неурожаю основних кормів та суворих зим. Але це багатоплідний звір, здатний швидко відновлювати чисельність. За даними останніх обліків, кабанів на Волині нараховується 1969 осіб, що у структурі копитних тварин становить 19,7%. Лось на початку століття належав до числа рідкісних звірів, але після 50 – х років відновив свою чисельність і тепер оцінюється у 464 особи. Олень благородний теж відносився до рідкісних, але за рахунок реакліматизації відбулося його відновлення і кількість тримається на рівні 412 осіб. Чисельність оленя плямистого сягає 275. На території Волині не поширені муфлон і лань [2]. Кількість зубрів з кожним роком зменшується і на сьогоднішній день відсоток його чисельності у фонді парнокопитних Волині становить 0,4% (рис.2).

Рис.1. Співвідношення між основними видами тварин у мисливському фонді Волинської

області.

Щодо пернатої дичини, то вона є найчисельнішим представником мисливського фонду Волині і становить 72,3%. Представлена вона такими видами, як фазан (153), сіра

куріпка (29055), перепілка (9210), глухар (261), рябчик (5722), тетерук (4112), гуси (495), качки (61066), лебеді (1024), лиска (43137), кулики (19813), голуби (25619) (рис.4). Всього їх в області налічується до 199667 осіб [2].

Хутрові звірі у мисливському фонді Волинської області займають 24,1%. Представлені вони такими видами мисливської фауни: заєць (39858), який у фонді хутрових звірів Волині займає найбільший відсоток 59,8%; білка (6575) – 9,9%; ондатра (5787) – 8,7%; бобер (1843) – 2,8%; лисиця (4160) – 6,2%; єнотовидний собака (550); борсук (777); видра (537); куниця (3209); тхір чорний (3144). Найменший відсоток у фонді хутрових звірів Волині становлять горностай (147) – 0,2%, вовк (18) – 0,03%, норка вільна (10) – 0,02%, рись (3) – 0,005% (рис.3). Загальна їхня чисельність на Волині сягає 66618 осіб [2].

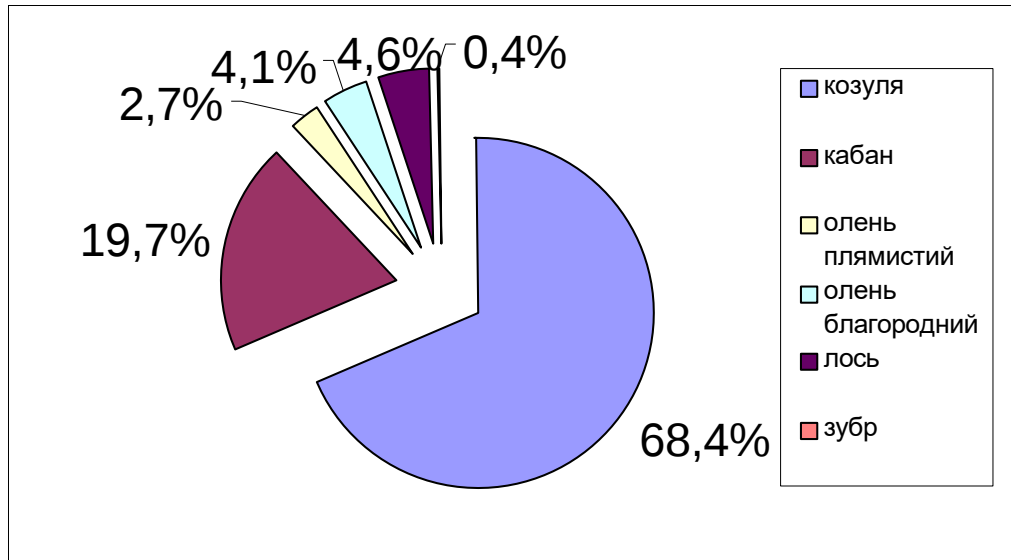

Рис.2. Структура фонду парнокопитних тварин Волинської області.

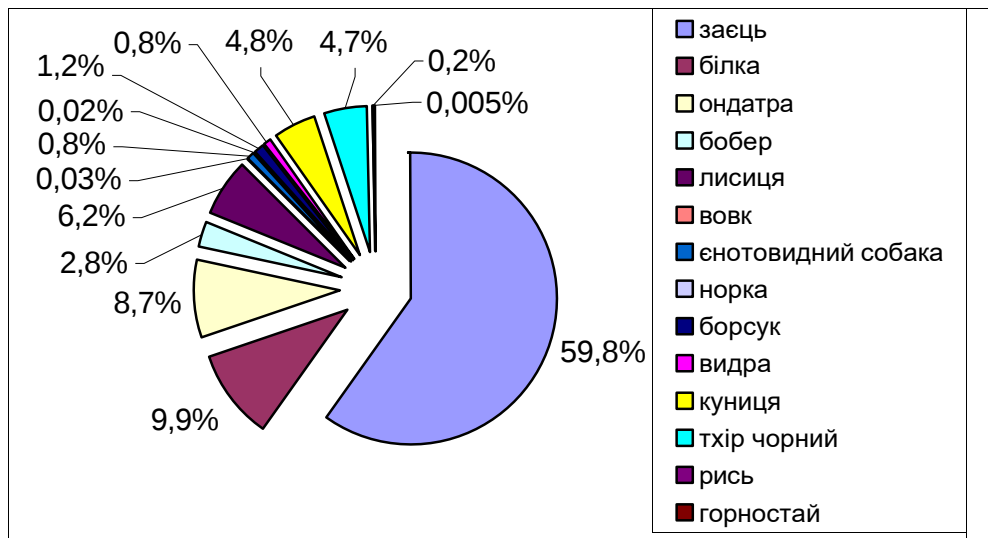

Рис.3. Структура фонду хутрових звірів Волинської області.

З метою раціонального використання тваринного світу, поліпшення організаційної структури мисливства і ведення мисливського господарства, мисливські угіддя області загальною площею 1 млн. 582 тис.га (з них лісові 622 тис.га (39%), польові 804 тис.га (51%), водно-болотні 156 тис.га (10%)) надані у користування терміном на 15

років 37 користувачам. На даний час в області залишилося незакріпленими майже 120 тис. га (7%) мисливських угідь. В основному це угіддя у прикордонній смузі, але є незакріплені й окремі мисливські угіддя всередині області [2].

Основна чисельність мисливських тварин знаходиться у мисливських угіддях користувачів ДЛГО „Волиньліс”, які займають 32% території: 53% лосів, 71% оленів благородних, 100% оленів плямистих, 55% козуль, 58% кабанів, 24% зайців і 21% пернатої дичини.

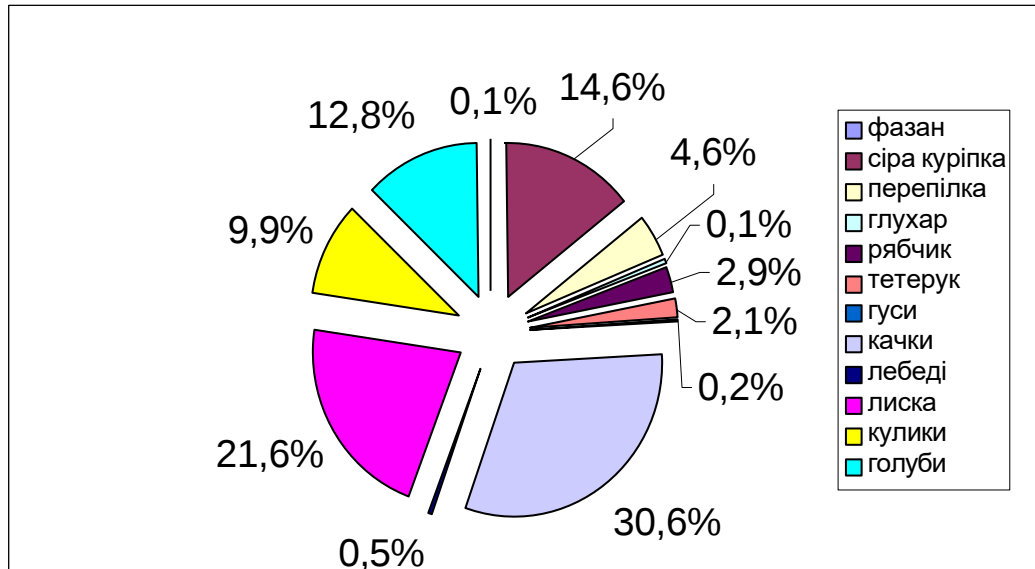

Рис.4. Структура фонду пернатої дичини Волинської області.

Чисельність основних видів мисливської фауни в останні роки стабілізувалася, намітилися тенденції до її зростання. За даними управління екології та природних ресурсів у Волинській області [3], за 2002р. чисельність лося зросла на 41 голову, а за 2003р. ще на 14; оленя благородного на 8 і 8 відповідно; оленя плямистого на 11 і 21 особу; козулі зросла на 343 і 109 голів; кабана - на 178 і 95 (табл.1).

Проте якщо розглянути динаміку чисельності у ширшому діапазоні, з періоду проведення першого обліку тварин на Волині, а це з 1965 року, то необхідно зазначити, що періодом піку кількісних показників чисельності тварин мисливської фауни були 80-ті рр. ХХст. А після 80-х років прослідковується тенденція до значного зниження кількості представників фауни лісів. Особливо це спостерігається у парнокопитних тварин. У порівнянні з тим же 1990р. на сьогоднішній день чисельність лося зменшилася на 73% (з 1688 осіб до 464), оленя залишилася на тому ж рівні, дикої свині зменшилася на 44% (з 3353 до 1969), козулі на 25% (з 9029 до 6852), зубра Волинської популяції на 77% (з 205 до 40). Також зменшилася чисельність зайця майже у двічі, вовка, рисі та пернатої дичини, зате зросла чисельність лисиці, ондатри, бобра, видри, куниці (табл.1).

Однак низькі показники росту чисельності основних видів мисливської фауни за останні роки свідчать як про недостатню роботу користувачів мисливських угідь щодо її відтворення та охорони, так і про пріоритети лісгосподарської діяльності. Це також пояснюється існуванням тіньового промислу. Крім того, відсутність матеріалів мисливського упорядкування не дає чіткої картини стану угідь, їхньої продуктивності, перспектив розвитку мисливського господарства і полювання. Останнє таке впорядкування було на Волині у 1992-1993рр., з того часу пройшли зміни в лісовому фонді, помінялися межі мисливських угідь [2]. Користувачі не забезпечують своєчасного

проведення упорядкування наданих їм угідь. Проте в минулому році ДЛГО „Волиньліс” і Українське товариство мисливців і рибалок (УТМР) уклали договір з Запорізьким державним університетом про проведення мисливського впорядкування у 2003-2004р. Необхідно відмітити, що активізувалася робота з вольєрного розведення дикої свині, розширення ареалу розповсюдження плямистого оленя. Окремі користувачі, де чисельність копитних не досягає встановлених нормативів, своїми наказами заборонили проведення полювання до необхідного зростання чисельності.

Таблиця 1.

*Динаміка чисельності мисливських тварин у Волинській області за 1965 – 2003роки
[за даними мисливського відділу ДЛГО „Волиньліс”]*

Види диких тварин	Роки										
	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003
Копитні-всього	6653	13802	14481	13789	12067	14897	12095	8936	9196	9772	10012
Лось	14	185	830	970	1246	1688	1046	399	409	450	464
Олень благородний	5	40	80	225	310	462	510	400	392	404	412
Олень плямистий	70	180	220	215	198	160	200	226	243	254	275
Козуля	5550	9600	9800	8100	7325	9029	7840	6254	6400	6743	6852
Кабан	1000	3760	3500	4200	2860	3353	2329	1601	1696	1874	1969
Заєць-русак	45000	69500	60000	42400	39730	55900	54360	40700	36947	39853	39858
Дикий кролик			250	40	240						
Білка	10000	14300	15000	12680	10685	7007	6715	6129	6100	6890	6575
Ондатра	3000		3800	5260	3187	1708	1952	3519	5623	5959	5787
Бобер		25	78	177	211	375	605	1457	1526	1640	1843
Лисиця	5300	4800	5200	3300	3073	3356	3707	5808	5257	4284	4160
Вовк	35	38	75	240	92	102	60	47	25	26	18
Єнотовидний собака	800	910	590	420	454	460	392	385	485	507	550
Норка вільна								82	78	78	10
Борсук	280	690	670	690	704	690	669	584	594	707	777
Видра	150	190	230	370	339	300	239	342	392	517	537
Куниця	850	1850	1850	1370	1312	1603	2087	2766	3232	3115	3209
Тхір чорний	1500		4200	2500	2522	2350	2462	2981	3170	3067	3144
Кіт лісовий											
Рись	3	7			7	10	4	2	2	2	3
Нутрія											
Горностай								200	199	200	147
Фазан	500	180	30	80	50	600	89	178	190	175	153
Сіра куріпка	4000	5000	37000	27500	31584	39270	44084	27421	28859	28373	29055
Перепілка								6385	7649	13610	9210
Глухар	300	370	310	205	226	250	213	220	245	251	261
Тетерук	30000	31000	12500	3120	3514	4533	4938	3940	4222	4040	4112
Рябчик	7000	6200	8000	6220	4676	4300	3013	5294	5602	6016	5722
Гуси								336	405	488	495
Качки								62347	65048	70036	61066
Лебеді								1089	977	968	1024
Лиска								33795	33396	43442	43137
Кулики								20957	21867	21982	19813
Голуби								23599	23455	25445	25619

При всіх цих показниках затверджений ліміт на добування диких парнокопитних тварин не використовується. Так, за останні 5 років він використаний для оленя благородного на 50%, для оленя плямистого на 77%, дикої свині на 43%, козулі на 43%. Проте на чисельність мисливської фауни впливає також і незаконне полювання (браконьєрство), яке з кожним роком зростає: 1997 рік – 107, 1999р. – 197, 2001р. – 211, 2003р. – 214 зареєстрованих випадків. Єгерський склад мисливських господарств на Волині недостатньо забезпечує охорону мисливських угідь від браконьєрів. Особливо браконьєрство завдає шкоди тваринам, які занесені в Червону книгу.

Одним з найважливіших питань сьогодення є збереження Волинської популяції зубра у зв'язку із зменшенням його чисельності з 207 голів у 1990 р. до 47 у 2002 р. Чисельність зубрів на Волині неухильно падає і в 2003 році становила 40 особин, а за даними зимового обліку 2004р. – близько 30 осіб. Однією з причин спаду їхньої чисельності є зменшення площі високобонітетних мисливських угідь внаслідок інтенсивного лісокористування, збіднення кормової бази, незаконне полювання (браконьєрство); впливають також інфекційні та інвазійні захворювання.

На території Волинської області зубр був реінтродукований у 1965 році на території „Звірівського” лісомисливського господарства, що в Ківерцівському районі. Знайшовши оптимальні умови для свого існування, зубр збільшував свою чисельність до 1990р., а потім пішов значний та інтенсивний спад чисельності, про що свідчать дані державної статистичної звітності 2ТП-мисливство, які готує ДЛГО „Волиньліс” (табл.2).

Таблиця 2

*Динаміка чисельності зубра у Волинській області за 1965-2004роки
[за даними мисливського відділу ДЛГО „Волиньліс”]*

роки	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2003	2004
чисельність зубра	15	37	51	79	128	205	170	56	40	30

Державним управлінням екології та природних ресурсів у Волинській області в останні роки ведеться відповідна робота щодо здійснення управління, регулювання та державного контролю за охороною, використанням та відтворенням зубрів, а саме: з 1998 року розпочато моніторинг стану волинської популяції, для збереження місцепроживання зубра було ініційовано створення регіонального ландшафтного парку „Зубр” в межах Звірівського лісництва на площі 8682га, проте замість цього у 2000р. було створено загальнозоологічний заказник місцевого значення „Зубр” площею 2732га. Також розроблена загальнодержавна програма відтворення, охорони та оптимального використання зубрів для Волинської області, проте вона досі не ухвалена [4].

Отже, збереженість видового біорізноманіття мисливської фауни Волині, особливо червонокнижних видів, залежить від стану їхньої охорони, рівень якої великою мірою визначається досконалістю законодавства про охорону тваринного світу та якістю моніторингових досліджень. За відсутності надійних облікових даних проблематично здійснювати управління популяціями мисливських тварин. Однак на проведення постійних спостережень потрібні значні кошти, яких немає. Проте слід врахувати, що види, які мають природоохоронний статус, вимагають спеціальної охорони, тому моніторинг за цими видами має міжнародне значення і потребує негайної реалізації комплексу таких досліджень. Тому необхідно створити чітку концепцію аналізу стану існуючих систем та об'єктів спостереження за екологічною ситуацією і мисливською фауною та розробити детальну програму моніторингу фауни. Реалізація цієї програми дасть можливість відстежувати стан тваринного світу, виявляти негативні тенденції, швидко враховувати і використовувати інформацію для розбудови мережі природно-

заповідних територій, регулювання чисельності фауни, удосконалення законодавства, яке б сприяло розвитку державної природоохоронної екологічної мережі тощо.

Висновки.

1. Волинська область характеризується багатим біорізноманіттям. Чільне місце в ньому займає мисливська фауна. Тут налічується близько 32 видів диких тварин. У структурі мисливської фауни домінуючими видами є лось, кабан, козуля, олень плямистий, олень благородний, заєць, ондатра, сіра куріпка, перепілка, качки, лиска.

2. Основними структурними елементами мисливського господарства Волинської області виступають державні мисливські господарства (3шт.), державні лісомисливські господарства (4шт.), державні лісові господарства (9шт.), товариства мисливців та рибалок (15шт.) і дві комерційні структури – це ТзОВ „Вікінг” і ТзОВ „Феміда-Інтер”.

3. Моніторинг мисливської фауни – це система спостереження, її оброблення, оцінки та аналізу нагромадження інформації про стан популяцій та їхню чисельність, прогнозування змін зооценозів та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для забезпечення охорони і раціонального використання мисливських ресурсів. Через те, що загальноприйнята програма моніторингу довкілля взагалі і мисливської фауни зокрема досі не розроблена, існує нагальна потреба її створення. Волинська область багата на ресурси мисливської фауни і для їх збереження необхідне постійне, безперервне спостереження за нею.

4. Актуальним завданням є створення мережі об'єктів та обґрунтування відповідної програми моніторингових досліджень. До неї могли б увійти Цуманське ДЛГ, Звірівське ДМГ, Борове ДМГ, Любешівське і Ратнівське ДЛМГ, Шацький ПНП, Черемський заповідник, заказник “Рись”, Шацькі озера і Старовижівське ДМГ.

1. Аналіз існуючої системи моніторингу довкілля Львівської області. Звіт. (За ред. проф. І.П.Ковальчука. Колектив авторів) - Львів, 2001. – 550с. 2. Звіт про ведення мисливського господарства у Волинській області за 2003 р. / ДЛГО „Волиньліс”. – Луцьк, ДЛГО „Волиньліс”, 2003. – 22с. 3. Звіти про стан біологічних ресурсів у Волинській області за 2002 – 2003 рр. – Луцьк, Управління екології та природних ресурсів у Волинській області, 2002 - 2003. – 15с. 4. Колісник Б., Мігас Р., Король О., Мельник В. Зубр : потрібна державна програма // Лісовий і мисливський журнал. – 2002. - №5-6. – с.49-50. 5. Постанова Кабінету Міністрів України „Положення про державну систему моніторинга навколишнього природного середовища” // Збірник урядових нормативних актів України. – 1998. - №9. – с.205 – 212. 6. Стан популяції мисливських видів ссавців // Розбудова екомережі України. – Київ, 1999. – 127 с. 7. Татарінов К.А. Звірі західних областей України – Київ, Видавництво Академії наук УРСР, 1956. – 186с.

Elucidated are the theoretical bases of hunting fauna monitoring. There was the analysis carried out concerning the condition of hunting fauna in the woods of Volyn Region, determined were the basic tendencies of changes in its number and the basic reasons of such phenomena. Substantiated are the ways for overcoming the obstacles for improving the monitoring of hunting fauna in Volyn Region.